

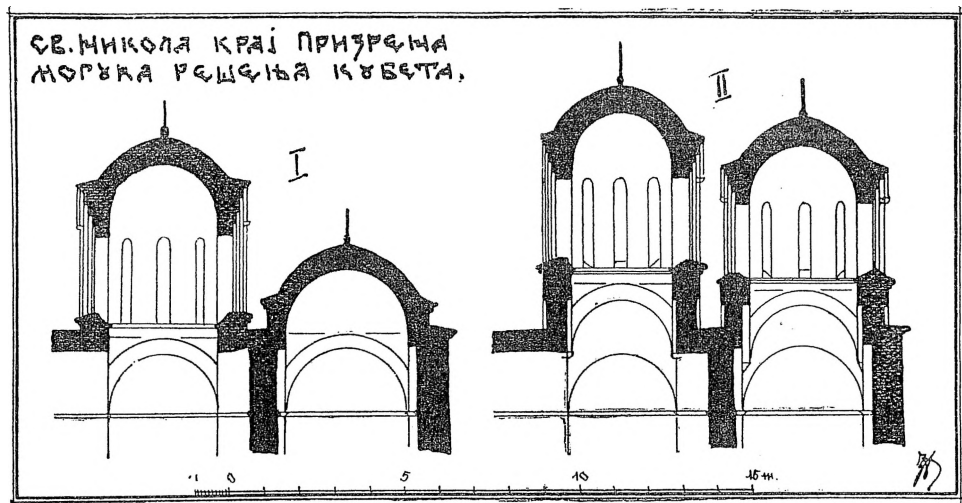
матично, јер би та конструкција тукла главно кубе својом већом ширином. Поред тога оба би кубета била и сувише близу једно другоме.

3) Изнад квадратног дела била је израђена калота на пандантифима (сл. 2, 1), као код Љубостиње или Руднице.

Највероватније су прва и трећа претпоставка.

Ако би пак, све једно која од двеју последњих претпоставки, била тачна, имали би смо већ припремљено решење познијих нартекса, Лазареве епохе.

Припрата је иначе са трију слободних страна била отворена. Отвори су доцније зазидани ломљеним каменом и преко њих израђене су фреске. Зидови

Сл. 2. — Две могућности решења кубета Св. Николе.

су споља од углачаног мермера. Сокл има профил торуса са наглашеном косином која се спушта ка земљи. Карактеристична је међутим употреба кордон венца⁵, — плоча и торус, — кога ћемо такође доцније наћи на моравским грађевинама.

Доцније је уз припрату дозидан нов ексонартекс, од ломљеног камена. Западни зид очуван је у висини од 8,00 м. На њему нема никаквих трагова сводова или покривања у опште, тако да се неможе знати како је био завршен. Северна врата зазидана су накнадно ломљеним каменом. У унутрашњости нема трагова фресака.

У цртежима, (сл. 1, 2), основа је обрнута, да би се могао у пресеку видети боље очувани јужни зид.

арх. Ђ. Бошковић.

КОЈИ ЈЕ СРПСКИ ДЕСПОТ УМРО КАО ВЕЛИКОСХИМНИК ЈОВАН КАЛИВИТ?

У једном пергаментном Јеванђељу српске редакције XIV века, које се сада налази у бившој Краљевској библиотеци у Берлину, има запис о дану и месецу смрти једног српског деспота са два монашка имена (Љ. Стојановић, Споменик III, 209; Записи, бр. 4602; А. И. Яцимирский, Описание южно-славянскихъ и русскихъ рукописей заграничныхъ библиотекъ, Петроградъ 1921, I, 264). Како при том није поменуто световњачко име деспотово, нити је означена година његове смрти, то се тај деспот и данас сматра у

⁵ Р. Грујић, *ibid.* сл. 43.

науци као непознат (Глас СХП, 65 и срав. Прилози I, 1, 162). Међутим изгледа, да би се, — пажљивом анализом и интерпретацијом података које нам овај запис пружа и комбинацијом њиховом са другим познатим подацима из до сада објављених извора о нашим деспотима XIV и XV века, — могла наћи, или бар ближе одредити, и главна непознаница — световњачко име деспота умрлог као великосхимник Јован Каливит; па ћемо покушати да то овде образложимо.

Из поменутог записа у нашем берлинском Јеванђељу сазнајемо:

1. Да је један српски деспот — *умро 20 јануара*;
2. тај деспот титулисан је као — „*велики деспот свих српских земаља*“;
3. за њега се каже да је био — „*моћан (крепкиј) и славан господин*“.
4. Као такав деспот је — „*зажелео и одлучио се (в'схотјев'же и в'ждеље) да ступи у монаштво (пријети светааго и ангелскааго образа)*“.
5. Извршујући своју одлуку примио је прво — *малу схимну (малиј образ = обично монаштво) и добио име Доротеј*.
6. У монаштву мале схимне бивши моћни и славни велики деспот живео је тако примерно да је — „*као изабрани богоугодни Христов војник достигао (стекао право) још и венчаши се венцем славе великога образа монашког усамљеништва (мниш'скааго иноч'ства), које је сам заштражио (иже в'зиска) и с њравом примио (приобрјет' и пријет')*“.
7. Као великосхимник бивши деспот је добио и *ново име* (нарече се име јему) — *Јован Каливит*.
8. Ускоро после тога — *он је умро у њрисуству своје богољубиве деце*, која су славила Бога *гледајући блажену смрт свога оца* (јегоже видјевше успеније богољубиваа јего чеда в'здааше славу отцу и сину и светому духу...).

Први издавач овога записа Љ. Стојановић датирао га је опрезно у XIV—XV век (Записи, бр. 4602); а други издавач његов А. И. Јацимирскиј ставио га је у XV век, наглашујући да му запис изгледа савремен догађају о коме доноси белешку (*ibid.* 263), те према томе он је држао: да је великосхимник овога записа, Јован Каливит, могао бити само један од српских самодржавних деспота XV века. Међутим, према атрибутима који се у овом посмртном запису дају Јовану Каливиту као бившем деспоту, — „велики деспот свих српских земаља“ и „моћан и славан господин“, — могао би у комбинацију ући и један наш деспот XIV века, из доба Српскога царства; јер и њему, више него и првој двојици самодржавних деспота из XV века, савременици су давали поменуте атрибуте.

На основу тих и осталих познатих нам историских података о нашим „великим деспотима“ XIV и XV века, покушаћемо да установимо кога би од њих, с највећим правом, могли идентификовати са потоњим великим схимником Јованом Каливитом.

Прва два самодржавна деспота наша из XV века, Стефан Лазаревић (1389—1402—1427) и Ђурађ Вуковић-Бранковић (1427—1456), могу се одмах елиминисати из те комбинације, иако их неки наши родослови и летописи називају и великим деспотима или господарима све српске земље (Љ. Стојановић, Стари српски родослови и летописи (1927), 38-25б, 56-92, 200-544, 210-584 а и д., 201-545). За њих, на име, поуздано знамо: да су умрли као световњаци на власти и да се тачно утврђени датуми њихове смрти ни уколико не слажу са датумом смрти великосхимника Јована Каливита. — Деспот Стефан умро је 19 јула 1427 год., за време лова у околини Крагујевца; а деспот Ђурађ на Бадњи дан 24 децембра 1456 у Смедереву, дирљиво оплакан у једној тужбалици као световњак — „господин Георгије, деспот в'сјем Ср'бљем“ (Споменик III, 90—92).

Међутим, питање те идентификације већ је нешто компликованије код трећег самодржавног деспота нашег из XV века — код деспота Лазара Ђурђевића-Бранковића. Он је, на име, умро истог дана и месеца (20 јануара) као и великосхимник Јован Каливит, бивши „велики деспот свих српских

земаља;“ али у свима летописима који говоре о Лазаревој смрти и он се помиње искључиво само као световњак „деспот Лазар“ и нигде нема ни најмањег знака на основу кога би се могла поставити претпоставка бар о његовом монашењу у часу смрти, — иако се у летописима који су најтачније забележили датум његове смрти помињу и такви детаљи као што су дан (петак) и време смрти (3-ћи и 4-ти час ношти. — Љ. Стојановић, *ibidem*, 242-723В и д.). Шта више, у тим летописима сасвим тачно тврди се: да је деспот Лазар самостално (после смрти очеве 24 децембра 1456) управљао деспотовином 1 годину и 26 дана, а то значи управо до своје смрти (20. јануара 1458 у рану зору); јер тачно толико износи размак времена између смрти његова оца и његове. — Дакле, и трећи самодржавни деспот српски Лазар, умро је као световњак на деспотском престоу и не може бити идентификован са бившим „великим деспотом свих српских земаља“, који се одрекао престола, примио монаштво и дуже времена провео испоснички као монах Доротеј, па прославивши се као такав међу монасима најзад примио и велику схимну под именом Јован Каливит.

Сем тога, ваља још нагласити: да се деспот Лазар ни у једном до сада познатом нам историском податку не назива „великим деспотом“, нити „господаром све српске земље“, као по каткад оба његова претходника на српском деспотском престоу, него просто „деспот“ и „господин Србљем;“ а уз то за њега се неби могло рећи ни да је био „моћан (крепки) и славан господин“, као што се каже у запису о смрти Јована Каливита, јер је у доба његове владавине српска деспотовина сужена била (од 1455 год.) само на западни део данашње северне Србије између обе Мораве, Дунава и Дрине (К. Јиречек, *Историја Срба II*, 164—168) и он се једва држао на власти...

Остали деспоти српски XV века, Стефан слепи Ђурђевић, Вук Гргуровић, Ђорђе и Јован Стефановићи—Бранковићи, не могу овде доћи ни у комбинацију, јер ни један од њих није се могао називати великим деспотом и господаром свих српских земаља, пошто су Турци заузели и Смедерево 1459 године; а уз то тачно су нам познати датуми њихове смрти и знамо да су помрли као световњаци, — сем Ђорђа, који се замонашио и умро као митрополит Максим.

На тај начин елиминисани су из комбинације сви српски деспоти XV века, те нам је још остала само могућност: да упоредимо податке које нам даје посмртни запис о великосхимнику *Јовану Каливићу*, бившем „великом деспоту свих српских земаља“ — „моћном и славном господину,“ са подацима што их имамо о једном „великом деспоту све српске земље“ из доба нашега царства у XIV веку, за кога савременици његови такође кажу да је био моћан и славан. — То је деспот *Јован Оливер*, један од најугледнијих војсковођа Душанових.

Овој комбинацији не претиви се много ни претпоставка Јацимирскова: да је запис о смрти Јована Каливита из XV века; јер је и он сам приметио извесну палеографску сличност између писма овога записа и писма којим је цело Јеванђеље писано, те је додао: да је запис писан „болђе мелкимъ, чѣмъ вся рукопись писмомъ, *какъ будио подражавшиъ почерку евангелија*“ (*ibid* 263-264); а и он и Љ. Стојановић стављају рукопис јеванђеља у XIV век (Јацимирскиј, *ibid*. 263; Стојановић, *споменик III*, 209, бр. 2). Сем тога Љ. Стојановић, као што смо напред рекли, опрезно је датирао овај запис у XIV-XV век (Записи, бр. 4602), наглашујући само: како му се чини „*као да ће биши другом руком писан*“ него цело Јеванђеље (Споменик III, 20). У прилог претпоставци Ствојановићевој, да би запис могао бити из XIV века, говори и атрибут „*в'сѣхъ земльъ сръбьскихъ*“, који се у том облику употребљавао само у титулама српских рашких владалаца у XIII и XIV веку; па и онда много ређе него облик „*в'се сръбске земље*“, који ће доцније у XV веку употребљавати, неко време, и деспот Стефан Лазаревић упоредо са „*господинъ Сръбљемъ*“, да најзад овај потоњи облик сасвим превлада, а нарочито за време деспота Ђурђа и сина му Лазара (Упор. Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, II. Интитулација, Глас ХСII, 143—161).

Сем тога, мени се чини, с обзиром на место где је запис написан, — одама у почетку рукописа, на листу 6, иза завршетка пописа глава јеванђеља по Матеју — да је овај запис могао унети у свој рукопис и сам писац тога Јеванђеља непосредно после смрти деспота — великосхимника Јована Каливита; те је врло веројатно, да је он баш у то доба почео писати свој рукопис и до смрти Каливитове исписао само првих шест листи, па му је ту најбоља згода била да ситнијим словима запише знаменит догађај дана: вест о смрти бившег великог деспота, који се прославио монашким животом и постигао идеал свакога правог монаха — велику схимну.

Јован Оливер био је крајишки велики војвода и феудални господар, за време краљевања и царовања Душана и Уроша, у српским областима на левој обали Вардара, источно и јужно од Скопља до ниже Штипа. Деспотом је постао око 1343 год., за време савеза краља Душана са византиским протучарем Јованом Кантакузеном; а великим *деспојом* назива се он већ у једном запису поред његова портрета у његовој лепој задужбини — манастиру Св. Арханђела Михаила у Леснову близу Кратова. Ту он сам каже: да је милошћу Божјом и краља Душана, после низа нижих достојанстава, најзад постао „и велики *деспој* *всеје србскије земље*“ (Записи, бр. 72 и 6017); а у једном доцнијем запису, у једној књизи писаној у Леснову 1353 год., писац га такође назива „великим *деспојом*“ (Гласник XLII, 15; Записи, бр. 102).

О великој *моћи* и *слави* деспота Оливера сведочи, пре свега, његова задужбина манастир у Леснову, који је изграђен и украшен између 1340 и 1347, а по значају архитектуре и живописа у њему, далеко се издиже над властeosким задужбинама и равна са неким владалачким (Срав. G. Millet, L'ancien art serbe, 116 и д.; Старинар, 3-ћа сер. VII, 89 и д.). Исто то сведоче и његови сребрни новци, које је он први од српске властеле ковао, за време царева Душана и Уроша (Гласник VI, 192; S. Ljubić, Opis jugoslavenskih novca, 175; Н. А. Мушмовъ, Античитѣ монети на Балканския полуостровъ и монетитѣ на бѣлгарскитѣ царе, 501-502, табл. 68, бр. 10-12; Ј. Радонић, Глас XCIV, 96, 98 и 99).

Тако смо утврдили: да је деспот *Јован Оливер* имао *сва ашрибуша*, — наслов великог деспота све српске земље, *моћ* и *славу*, — за која нам запис каже да их је имао и великосхимник *Јован Каливит* пре него што је замонашио се.

Последње помене о деспоту Јовану Оливеру, према до сада познатим изворима, — сем новаца Оливерових кованих за време цара Уроша, — имамо у једном документу из краја 1354 год., по коме знамо: да је папа Инокентије VI, шиљући једно своје изасланство цару Душану, нарочитим писмом препоручио га, међу осталима, и деспоту Оливеру (A. Theiner, Vetera monumenta historica Hungariam II, 16); а његови новци са ликом и монограмом цара Уроша, поред његова имена, сведоче нам да је Оливер био у животу и на власти и, бар, првих година владавине Урошеве. Како се у доба појаве краља Вукашина у северном делу Оливерове области јавља севастократор Влатко, који у својој задужбини Псачи даје фреско сликати и портре краља Вукашина, поред портрета цара Уроша, то је веројатно да је деспот Оливер у времену између 1356 и 1366 год. нестао са власти — пребегао у иностранство, склонио се у тишину монашког живота, погинуо или умро на своме имању. — Тако би и околност, што до сада не знамо ништа о

завршетку живота Оливерова, поред идентичности деспотових атрибута, ишла у корист могућности идентификовања великосхимника Јована Каливита са великим деспотом Јованом Оливером.

Али, да то учинимо смета нам један окрњени запис о смрти једног Оливера, који је умро 6 септембра, па се држи да се тај запис односи на деспота (Записи, бр. 5047; Ј. Радонић, Глас ХСIV, 107). На име, у Минеју за четири месеца (септембар—децембар), који је 1342 год. писао неки Станислав за великог војводу Оливера у Лесновском манастиру, налази се у месецу септембру белешка: да се шестог дана тога месеца преставио Оливер, са атрибутом од кога је Љ. Стојановић могао прочитати само два последња слова, а остало допунио са знаком питања [деспо?] ть (Каталог Народне библиотеке у Београду IV, 59; Записи, бр. 5047). Нисам имао могућности да погледам у оригинал, али ми се чини: да у једном тако угледном манастиру као што је Лесново било, у коме је тада и епископ злетовски резидовао, неби се могао тако суво забележити помен смрти тако знаменитог оснивача и ктитора манастирског, који је уз то имао, државним сабором признато му, патронатско право при постављању злетовских епископа; рекло би се бар најмање, што се у таквим приликама обично никад не изоставља, — да је тај Оливер „китор светаго места сега“. И ради тога мислим да је Љ. Стојановић имао право, што је метнуо знак питања при попуњавању окрњене речи са деспот; јер је врло веројатно да ту није забележена смрт Оливера деспота него његовог најмлађег сина, који се исто тако звао Оливер (Гласник ХLII, 12); те пропалу реч иза Оливер можда треба читати као *синь*, а не *деспошь*; јер сачувана црта уз њ биће, по свој прилици, остатак од слова н, а не од т. — Та претпоставка добија већу веројатност, што је у истој књизи, у месецу новембру, готово на исти начин забележена и смрт другог сина Оливерова — Дабижива (Записи, бр. 5046); и што знамо да су већ 1381 год., од шест синова деспота Оливера, били у животу још само двојица, најстарији Крајко и претпоследњи Русин (Ст. Новаковић, Законски споменици, 45.), те су Дабижив и Оливер, по свој прилици, врло млади умрли.

Најзад, кад би ова претпоставка — да у поменутом запису место Оливер [деспо] ть треба читати Оливер [си] нь — била стварност, неби нам ништа више сметало да *Јована Оливера* великог деспота све српске земље, идентификујемо са великосхимником *Јованом Каливићом*, бившим великим деспотом свих српских земаља; и то тим пре, што у изворима нема нигде ни најмањег трага, на основу кога би се могла поставити претпоставка: да би у XIV веку, сем Оливера, могао бити још који „велики деспот свих српских земаља — моћан и славан господин“.

Рад. М. Грујић.

ВЕЛИКА СХИМНА КНЕГИЊЕ МИЛИЦЕ, УДОВИЦЕ ЛАЗАРЕВЕ.

Већ је Ђура Даничић приметио да се кнегиња Милица у историским документима назива са два монашка имена: Јевђенија и Јефросина (= Euphrosyna = Јевросима); и да јој је прво име давано за живота а друго после смрти (Рјечник, sub voce *Јефросини*). К. Јиречек поновио је готово исто то у својој Историји Срба у два маха, казујући: да се кнегиња Милица „у калуђерству збиља звала Јевђенија или Јеуфросина“ (IV, 18) и наглашујући, на другом месту: — „Поуздано је да се жена кнеза Лазара Милица као калуђерица звала Јевђенија. После смрти († 1405) помиње се она као кира Јевросима“ (IV, 179).

Ни Даничић ни Јиречек нису покушали да протумаче откуда два монашка имена кнегињи Милице и зашто се она првим звала за живота, а другим после смрти; па ћемо то овом белешком учинити.